

Аннотация

Анализируется процесс создания и деятельности сельскохозяйственной кооперации, экономическое укрепление, система рыночных отношений и роста общественной активности крестьянства эпохи украинской революции 1917-х - 1930-х годов.

Ключевые слова: Украинская революция, крестьянство, сельскохозяйственная кооперация.

Annotation

The process of the establishment and operation of agricultural cooperatives, economic strengthening, the system of market relations and the growth of social activity peasantry day Ukrainian Revolution

Keywords: Ukrainian revolution, peasants, agricultural co-operatives.

Дмитро Малезик

(Київ)

ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1953 РР.)

Досліджено окремі аспекти державницької діяльності представників творчої інтелігенції України в період апогею сталінізму (1945–1953 рр.). Вивчено основні мотиви залучення партійно-державною верхівкою митців України на високі посади та причини їх звільнення.

Ключові слова: творча інтелігенція, повоєнний період, Рада Міністрів УРСР.

В умовах незалежності і розбудови Української держави виникає потреба в усвідомленні ролі й місця в державотворчих процесах різних соціальних груп суспільства та окремих особистостей. Чільне місце в цьому контексті посідає українська творча еліта. Окремі її представники зробили вагомий внесок у розвиток України в ХХ ст., у зв'язку з чим посилюється суспільна актуальність і науковий інтерес до цих постатей.

Попри те, що творча інтелігенція України стала предметом дослідження значної кількості науковців, саме державницька робота її представників вивчена недостатньо. Серед останніх робіт варто назвати публікації К. Бондаренка [1], С. Пивовара [2], дисертаційні дослідження Л. Даниш [3] та А. Теличка [4]. Проте вони присвячені державницькій діяльності окремих митців, а комплексне дослідження вказаної

проблематики відсутнє.

Метою даної розвідки є вивчення діяльності представників творчої еліти УРСР на високих державних посадах у період апогею сталінізму (1945–1953 рр.).

Після остаточного звільнення території УРСР розпочався процес відновлення союзної, республіканської та місцевої влади. Крім того, у 1944 р. відбулися зміни в політичній системі союзних республік, які полягали у відновленні діяльності народних комісаріатів оборони та закордонних справ. Науковці пояснюють це прагненням Й.Сталіна посилити свій вплив на міжнародній арені за рахунок можливої появи нових політичних гравців, якими мали стати всі республіки Радянського Союзу. За цих умов призначення високоосвічених людей на високі державні посади підвищувало міжнародний престиж Української РСР. РНК УРСР з 1944 р. по 1947 р. очолював М.Хрущов, який водночас перебував на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У з 1938 р. по 1949 р. Державне керівництво сподівалося заохотити до роботи в уряді енергійних та високоосвічених людей, які здатні були сприяти швидкому відновленню країни після Другої світової війни.

Досить поширеною є думка, що, ввійшовши до органів влади, інтелігенція перестає бути собою, а практика ухвалення політичних рішень передбачає «компетенцію професійно підготовлених політиків, а не ідеологічно орієнтованих інтелігентів» [5, с.279]. Немає єдиної думки істориків і щодо мотивів залучення партійно-державним апаратом відомих митців в органи державної влади. Вважаємо, що в цьому разі маємо справу з цілим комплексом причин. Як представники розумової праці, окремі особи творчої інтелігенції мали здатність вирішити ряд проблем завдяки високій освіченості, наполегливості, глибокій самовідданості. Дозволимо припустити, що самі митці своєю громадсько-політичною активністю та авторитетом у суспільстві підштовхували владу до думки про їхнє залучення до державницької роботи, а надто в складних умовах повоєнної розрухи.

Таким чином, ще в 1943 р. на відповідальні державні посади запрошено окремих представників мистецької еліти України. На міністерську роботу були залучені відомі письменники М.Бажан (заступник голови РНК, згодом РМ УРСР з питань культури, який перебував на посаді до 1949 р.), О.Корнійчук (у 1943–1944 – заступник наркома закордонних справ В.Молотова та нарком закордонних справ УРСР в 1944 р.), П.Тичина (нарком освіти УРСР в 1943–1948 рр.). З липня 1944 р. до кінця 1945 р. посаду голови Комітету в справах мистецтв УРСР обіймав О.Корнійчук, а його заступниками були художник О.Пашенко та композитор П.Козицький. Окремі представники творчої

інтелігенції перебували на роботі в менш значущих державних органах. Зокрема, художник А.Широков обіймав посаду заступника начальника відділу вищої освіти Комітету в справах мистецтв УРСР, письменник Д.Косарик – начальника відділу музеїв Наркомату освіти.

Призначення творчої інтелігенції на високі державні посади нібито свідчить про зростання її ролі в суспільстві, реальну участь у політичних процесах повоєнного часу. Однак заради справедливості відзначимо, що в УРСР найважливіші рішення ухвалювали не радянські, а партійні органи, тому більшу вагу мало входження до структур Політбюро, Оргбюро або секретаріату ЦК КП(б)У. Але до цих органів, за одиничними винятками, представники творчої інтелігенції практично не потрапляли.

Тим не менше, слід наголосити, що виконання державницької роботи вимагало від представників творчої інтелігенції значних зусиль, оскільки працювати доводилося в складних умовах повоєнної розрухи, вкрай недостатнього матеріально-технічного забезпечення. Давалася взнаки і відсутність досвіду роботи на адміністративних посадах.

Найвищу з державних посад серед представників творчої інтелігенції обіймав М.Бажан, будучи заступником голови Ради Народних Комісарів (з 1946 р. – Ради Міністрів) УРСР з питань науки, культури та мистецтва.

М.Бажан мав у своєму підпорядкуванні ряд організацій та установ: Наркомат освіти, Наркомат здоров'я, Наркомат соціального забезпечення, Комітет у справах мистецтв, Комітет у справах кінематографу, Український радіокомітет, Управління в справах фізичної культури, Управління в справах культосвітніх організацій, Комітет геодезії та картографії, видавництво АН УРСР, творчі спілки, відділ з питань культурних зв'язків із закордоном та деякі ін.

Роботу на відповідальній посаді М.Бажана можна умовно поділити на два періоди [4, с.8]. Перший тривав до 1946 р., тобто до початку ідеологічних кампаній, і відзначався достатньою самостійністю прийняття рішень, високою результативністю та напруженістю роботи. Другий період почався всередині 1946 р. з ідеологічних рішень партійно-державних органів і тривав до кінця перебування на посаді, тобто до вересня 1949 р. Він характеризується неухильним виконанням партійних вказівок, втягненням М.Бажана в ідеологічні розгромні кампанії, зниженням результативності та ініціативності митця.

За перший період діяльності М.Бажану вдалося відновити систему народної освіти, як середньої так і вищої. Під його контролем відбувався процес реєвакації навчальних закладів із Казахстану, Середньої Азії та східних районів РРФСР, повернення та демобілізація їх професорсько-викладацького та студентського складу. Внаслідок

злагоджених дій із Наркоматом освіти, очолюваним П.Тичиною, М.Бажан домігся відновлення навчального процесу в 1944 р. в більшості ВНЗ України, забезпечення їх необхідною науково-методичною літературою. М.Бажан очолив створену спеціальну комісію для контролю за виконанням рішень щодо розгортання мережі дитячих будинків. Митець вносив пропозиції щодо збільшення фінансування при розробці проекту Закону УРСР «Про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства УРСР у 1946–1950 рр.». Особливі труднощі виникали в процесі відбудови початкової та середньої освіти, оскільки він починалась фактично з нуля. М.Бажан очолював процес повернення всіх установ Академії наук УРСР в Україну, клопотався перед союзним керівництвом щодо організаційного та фінансового сприяння цьому процесові [6, арк.51–53]. Митець всіляко підтримував роботу Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних та археологічних пам'яток, був головою урядових комісій з охорони пам'яток України. Завдяки діяльності М.Бажана вперше складено реєстр історико-культурних пам'яток УРСР. За сприяння Спілки радянських архітекторів України було створено централізоване керівництво архітектурно-відновлювальними роботами. Протягом 1944–1945 рр. проектно-планувальні та відновлювальні роботи пройшли в 94 містах України [7, с.122], зокрема в Чернігові та Вінниці. Наполегливу роботу проводив М.Бажан з відновлення музеїв і створення ряду нових музейних закладів, зокрема історичного в Корсуні-Шевченківському, музею оборони міста Одеси, брав активну участь у підготовці «Положення про охорону пам'яток культури на території Української РСР». У цьому процесі велику роль відіграв начальник відділу музеїв Наркомату освіти відомий письменник Д.Косарик, який брав участь у розробці та прийнятті більшості постанов з питань музейного будівництва. Урядова комісія з охорони пам'ятників культури і старовини застерегла від руйнування місцевими державними органами та наявними користувачами низку видатних пам'яток: палац гетьмана К.Розумовського, Білгород-Дністровську фортецю, замок Острозьких у Дубні тощо [8, с.34]. Велику роль М.Бажан приділяв розвитку українського кінематографу, сприяв збільшенню дублювання фільмів українською мовою. Зокрема, в кінці 1944 р. посадовець звертався в листі до голови Комітету в справах кінематографії при РНК Союзу РСР І.Большакова з проханням збільшити план дублювання фільмів українською мовою в 1945 р. [6, арк.1], клопотався про поліпшення фінансування кіностудії в Києві. 28 січня 1945 р. за сприяння М.Бажана було утворено Управління в справах кінематографії при РНК УРСР.

Загалом перебування М.Бажана на міністерській посаді позитивно вплинуло на роботу культурно-мистецьких установ. За його сприяння поживалася діяльність

Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР. Письменник залучав до його роботи відомих митців, здійснював контроль над актуальними питаннями розвитку культури [6, арк.19]. За статутом, Комітет здійснював керівництво всіма видами мистецтва в УРСР, окрім кінематографії, художніми закладами і підприємствами республіканського значення за списком, затвердженим РНК, а через відділи в справах мистецтва обласних виконкомів рад депутатів трудящих – художніми закладами і підприємствами місцевого значення [9, арк.2].

Окрім управлінської діяльності в справах культури, в обов'язки Бажана входило вирішення питань ідеологічної роботи. Після партійних постанов 1946 р., а особливо зі зміною керівництва ЦК КП(б)У в лютому 1947 р. М.Бажану було замовлено теоретичне обґрунтування нового ідеологічного курсу. Ще у вересні 1946 р. у журналі «Вітчизна» з'явилась стаття М.Бажана «До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології», а наприкінці 1947 р. – брошура з однойменною назвою. Серед осіб, які найбільше зазнали критики, були відомі науковці В.Антонович, Ф.Вовк, І.Гашпар, однак головне вістря спрямовувалося проти М.Грушевського та його концепції історії України. У статті «До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії і літератури України», надрукованій у газеті «Радянська Україна» 17 листопада 1946 р., М.Бажан озвучив завдання, поставлене партійним керівництвом, – створити історію України та історію української літератури на основі марксистсько-ленінського світогляду, у руслі зміни ідеологічного курсу [2, с.126]. М.Бажан отримував подібні завдання і надалі.

Наприклад, у своїх спогадах історик І.Рибалка зазначає, що Л.Каганович вирішив провести пленум ЦК з порядком денним «Боротьба проти націоналізму як головної небезпеки в КП(б)У» [10, с.108–111]. У рамках підготовки до неї активізували діяльність комісії з перевірки лекцій з історії України. 14 грудня 1947 р. в «Радянській Україні» з'явилася ще одна стаття М.Бажана «Проти націоналістичних перекирочень у сучасній науці про історію України», яка містила звинувачення на адресу багатьох письменників і вчених у націоналізмі, у тому числі Ю.Яновського та М.Рильського. Далі І.Рибалка згадує: «Як стало відомо пізніше, Бажана тричі викликали в ЦК з вимогою загострити статтю, що він і зробив, у чому потім щиро каюся, говорячи, що не повинен був так виступати, зокрема щодо Яновського» [10, с.112]. Про це сам письменник зазначав у новелі «Майстер залізної троянди», присвяченій пам'яті Ю.Яновського: «Мені нелегко про це писати, але і я тоді виступив так, як не повинен був виступати. Не зітер і не зітру цього зі своєї пам'яті, не скину цього тягаря» [11, с.68].

Також М.Бажан виступав на міжнародній арені як представник Радянської України.

Зокрема, він наприкінці 1945 р. – на початку 1946 р. брав участь у складі делегації УРСР разом з наркомом закордонних справ Д.Мануїльським у I сесії Генеральної Асамблеї ООН у Лондоні, виступивши з вимогою репатріації в СРСР осіб, причетних до «антирадянської» діяльності, зокрема, С.Бандеру, А.Мельника, В.Кубійовича, А.Лівицького. Розвинута тема була в авторських статтях у газеті «Радянська Україна» за 6 і 7 лютого 1946 р. [2, с.126]

М.Бажан, відчуваючи, що не може більше вступати в конфлікт з власною совістю, у 1948 р. він звернувся до М.Хрущова з проханням звільнити його з цієї посади у зв'язку з тим, що «перевантаженість у Раді міністрів не дає йому можливості повністю віддатися літературній роботі», якою письменник займається близько 25 років. Відставка була прийнята.

Отже, діяльність М.Бажана на посаді заступника голови Ради Міністрів УРСР була доволі плідною та відзначалася рядом сміливих рішень. Загострення відносин із бюрократичним апаратом партійно-радянської верхівки підштовхнуло митця до відставки з відповідальної посади.

Високу посаду міністра (до 1946 – наркома) освіти обіймав П.Тичина з 26 квітня 1943 р. по 1948 р. У його підпорядкуванні перебували дошкільні, шкільні і позашкільні заклади освіти і всі вищі й середні спеціальні навчальні заклади, а також на П.Тичину було покладено завдання здійснювати культурно-освітню роботу в УРСР.

Уже протягом 1944–1945 навчального року було відновлено понад 70% навчальних закладів, проведено облік дітей шкільного віку, здійснено мінімальне забезпечення шкіл підручниками та необхідними канцелярськими товарами, тривав процес ремонтування навчальних класів, втілювались заходи з опалення закладів в осінньо-зимовий період тощо. Зусиллями посадовця було розширену мережу закладів для підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, розроблено план підвищення успішності учнів.

Під керівництвом П.Тичини було створено Комісію для боротьби з безпритульністю та розширено мережу спеціальних будинків для дітей-сиріт. На 3 січня 1947 р. в системі Міністерства освіти налічувалося 594 дитячі будинки, у яких перебувало 78 тис. дітей віком від 4 до 14 років та понад 114 тис. сиріт – у сім'ях трудящих [12, с.4]. З метою надання професії вихованцям дитячих будинків віком від 14 років Комісія сприяла в продовженні освіти через систему ремісничих і залізничних училищ.

Під час перебування П.Тичини на міністерській посаді було переглянуто і вдосконалено підручники, зросла кількість годин (з 1946–1947 н.р.) на вивчення української мови та літератури.

Окремі дослідники зауважують, що П. Тичина, перебуваючи на урядовій посаді, «все одно боровся з собою», про що свідчить відмова підписати наказу, за яким батьки мають право обирати, чи буде їхня дитина навчатися українською, чи ні. П.Тичині одразу «натякнули» на відставку, оскільки «система не тримає ті гвинтики, які чинять опір» [13]. Подібний крок П.Тичина вчинить, звільняючись з посади голови ВР УРСР у 1959 р.

Активно залучався до урядової роботи і письменник О.Корнійчук, який ще протягом 1943–1944 рр. перебував на посаді заступника наркому закордонних справ СРСР В.Молотова. Цьому призначенню, на думку К.Бондаренка, передувала поява в лютому 1943 р. в газеті «Радянська Україна» статті О.Корнійчука про польське питання і майбутні кордони польської держави, яка була позитивно оцінена радянським керівництвом [1, с.64].

5 лютого 1944 р. Президія ВР УРСР призначила О.Корнійчука на посаду новоствореного Наркомату закордонних справ УРСР, водночас письменник був заступником голови РНК УРСР. Як відзначає К.Бондаренко, діяльність письменника на міністерській посаді ввійшла в протиріччя з планами Сталіна. Справа в тому, що О. Корнійчук «всерйоз сприйняв входження України в ООН і почав розробляти плани самостійного підписання Україною мирних угод після закінчення війни» [1, с.65]. За свідченням дослідників, О. Корнійчук щиро вірив у реформування державного устрою СРСР на зразок Британської Співдружності і в те, що кожна республіка одержить максимум прав, координуючи одна з одною свою діяльність. Посли Великої Британії та США в СРСР направили вітальні телеграми новопризначеному наркому, висловили побажання відвідати Київ і в приватних розмовах почали заявляти про можливість встановлення дипломатичних відносин своїх країн з Українською РСР. Наступним кроком діяльності О.Корнійчука стала розробка плану «Слов'янської Антанти», яка мала б забезпечити мир і стабільність у Центрально-Східній Європі. До складу нового союзу мали б увійти Чехословаччина, Польща та Україна. Документально підтверджується листування О.Корнійчука з колами, близькими до президента Чехословаччини Е.Бенеша [1, с.65]. За таку «зухвалість» він був викликаний до М.Хрущова, який недвозначно натякнув, що потрібно замінити письменника на більш компетентну особу, яка володіє іноземними мовами. Новим наркомом закордонних справ призначено Д.Мануїльського.

Після звільнення О.Корнійчук був затверджений на посаду голови Комітету в справах мистецтв, яку обіймав з 13 липня 1944 р. до кінця 1945 р. У тому ж відомстві інші відомі митці – О.Пашенко та П.Козицький – перебували на посадах заступників голови. У Комітеті О.Корнійчук проводив наради з питань розвитку окремих галузей мистецтва, контролював створення нових та внесення змін в чинні шкільні навчальні програми,

зокрема з української літератури. За спогадами колег, О.Корнійчук не був кабінетним працівником, тому згодом повернувся на посаду голови Спілки радянських письменників України, яку драматург вже очолював з 1939 р. до 1941 р. Наступний кроком у його міністерській роботі стане перебування на посаді заступника голови Ради Міністрів СРСР у 1953–1954 рр.

Отже, діяльність М.Бажана, П.Тичини, О.Корнійчука та інших відомих митців на урядових та інших посадах, пов'язаних з керівництвом культурно-мистецьким життям країни, засвідчила їхню можливість плідної роботи на відповідальних державних постах. Однак, виконання ними державницької роботи передбачало повну підтримку курсу радянської влади, і будь-які ініціативи, схвалені партійно-радянським керівництвом, болісно сприймалися, примушуючи задумуватись митців над доцільністю обіймання зазначених посад. За таких умов М.Бажан і П.Тичина офіційно за власним бажанням відмовились від урядової діяльності. Таким чином, творча інтелігенція не стала важливим джерелом поповнення владної верхівки.

Перспективним напрямком подальшого дослідження є вивчення діяльності митців України в представницьких органах СРСР та УРСР.

Джерела та література

1. Бондаренко К. Нарком Корнейчук / К. Бондаренко // Профиль. – 2008. – № 6. – С. 64–65.
2. Пивовар С.Ф. Статті М. Бажана як джерело вивчення проблеми висвітлення історії української державності в радянській історіографії (друга половина 1940-х рр.) / С.Ф. Пивовар // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Історія». – Вип. 79. – 2005. – С. 125–127.
3. Даниш Л.В. Громадсько-політична, державна та культурницька діяльність П.Г. Тичини (1891–1967 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.В. Даниш. – К., 2010. – 20 с.
4. Теличко А.М. Громадсько-політична та науково-організаційна діяльність Миколи Бажана: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.М. Теличко. – К., 2009. – 16 с.
5. Магарил С.А. Россия: государство и интеллигенция / С.А. Магарил // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 3. – С. 275–286.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 7, спр. 2747, 149 арк.
7. Костенко Н. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршові стики / Н. Костенко. — К.: Кий, 2004. — 380 с.
8. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР: Зб. методичних матеріалів / Ред. кол.: П.М. Тронько (гол.) та ін. – К.: Знання, 1989. – 74 с.

9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.4763, оп. 1, спр. 23, 43 арк.

10. Рибалка І.К. Така наша доля. Сторінки життя мого покоління / І.К.Рибалка. – Харків: Основа, 1999. – 200 с.

11. Бажан М.П. Спогади / М.П. Бажан // Бажан М.П. Твори: В 4 т. / Упоряд. Н.В. Бажан-Лауер. – К.: Дніпро. – Т.3. – 1985. – 455 с.

12. Тельнюк С. У ті найважчі роки...: Нарком освіти УРСР П.Г. Тичина / С. Тельнюк // Радянська освіта. – 1989. – 10 січня. – С.4.

13. Дроздовський Д. Три смерті Тичини. Епітафія кризь час про «чорного янгола» / Д. Дроздовський // Дзеркало тижня. – № 37 (666). 6–12 жовтня 2007. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3680/60710/>

Аннотація

Рассмотрены отдельные аспекты государственной деятельности представителей творческой интеллигенции Украины в период апогея сталинизма (1945–1953 гг.). Изучены основные мотивы привлечения партийно-государственной верхушкой художников Украины на высокие должности и причины их отстранения.

Ключевые слова: творческая интеллигенция, послевоенный период, Совет Министров УССР.

Annotation

The main aspects of the Ukraine's artistic intelligentsia state activity in the post-war period (1945–1953) has been researched. The main causes of involvement of the Ukrainian artists by the Communist Party leaders on the state high posts and motives of their dismissal has been studied.

Keywords: artistic intelligentsia, postwar period, Soviet of Ministers of the Ukrainian SSR.

Оксана Прохоренко

Юлія Фролова

(Київ)

СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У СТАНОВЛЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті висвітлено та проаналізовано сутність політичної культури та її значення у становленні громадянського суспільства в Україні. Підтверджено думку, про